

Az elsőként felszabadított megyék közigazgatásának sajátosságairól

A felszabadulás utáni fejlődéssel foglalkozó történeti irodalom, az indulás körülményeinek vizsgálatánál mindeddig a népi-, nemzeti bizottságok szerepét kutatta behatóbban. Ez teljesen érthető, mivel e bizottságok életén keresztül érzékelhető és elemezhető leginkább a történetileg—politikailag előállott új helyzet. E bizottságok munkáján keresztül dokumentálható az a cselekvési vágy és készség, a demokratikus formák megteremtésének az az igyekezete, mely jelentős záloga volt annak, hogy lesz magyar kibontakozás. A népi-, nemzeti bizottságok meghatározó szerepének a vizsgálata mellett azonban nagyobb figyelmet érdemel az eddigieknél a közigazgatási hatóságok munkája is. Egyrészt azért, mert — különösen a kormány megalakulása előtti időszakban — nem volt mindenütt népi bizottság s ezeken a helyeken az egyetlen intézkedő testület a közigazgatás volt. Másrészt azért, mert a népi-, nemzeti bizottságok, az adott történelmi helyzetben, a közigazgatás mellett, ill. annak ellenében jöttek létre és teljesebbek ki — sőt, hogy végig vigyük a folyamatot — és sorvadtak el. De ebben sok minden egyéb tényező is közrejátszott. A nemzeti bizottságok egész tevékenysége, jelentősége is áttekinthetőbbé válik tehát, ha vizsgálatunkat a közigazgatási hivatalok helyzetének alakulásával kezdjük.

A közigazgatási hivatalok kontinuitása egy pillanatig sem jelentette a régi tartalom, a régi szellem továbbélését, nem jelentette a legjobb, politikailag a leghaladóbb erőknek a tétlenségre kárhóztatását. Az érdemi döntésektől, a tenni-valók végrehajtásának aszinterétől, sőt annak az irányításától való távoltartását. Hiszen az ilyen emberek bekerültek a közigazgatási hivatalokba. Azonkívül pártjaik révén — ahol voltak — és a pártok — később szerveződő — közös bizottságai révén is befolyásolni, ellenőrizni tudták a közigazgatási ügyek intézését. Azon keresztül a „töredékország” egész életének, a jövőre is kiható, alakulását. Ez a „később”, a politikailag érettebb vidékeken esetleg csak napokat, máshol néhány hetet, sőt hónapot jelentett. Ez utóbbi helyeken már többnyire felülről szervezett akciók nyomán.

A közigazgatási hivatalok többsége ideiglenes városi (községi) tanács néven alakult újjá, a csatazaj elülte után nyomban. Azokban helyet kaptak, az elmenekült

tisztviselők pótlásaként, különböző vezető beosztásokban, a helyi demokratikus élet ismert alakjai. A tanácsok működésbe hozták, ugyancsak ideiglenes jelleggel és elnevezéssel, a korábbi városi (községi) képviselőtestületeket. Azok tagságát is kiegészítve a különböző — főként a közéletből addig kirekesztett — társadalmi rétegek, pártok, mozgalmak, demokratikusan gondolkodó képviselőivel.

A városi, községi ideiglenes tanácsok gyakori üléseken döntöttek az előttük álló feladatok megoldásáról. A képviselő-testületek ritkábban ültek össze — de gyakrabban a megelőző időben szokásosnál — és főként elvi döntéseket hoztak. A hivatalok munkájában pártpolitikai törekvések, sem a feladatok elosztásában, sem megoldási módjuk meghatározásában, sem távoli célok hangoztatásában, az első időkben, nem jutottak szóhoz. Maguk a tennivalók sem olyanok voltak, amelyek a történelmi perspektívában való gondolkodást sürgették vagy követelték volna. Egy vonatkozásban hatottak a jövőt is formáló rendező elvként: kiderült, hogy a feladatokat csak összefogott erővel lehet megoldani.

Ennek a most felvázolt, az ügyek vitelére kialakult, leginkább általánosnak mondható közigazgatási gyakorlatnak egyik változata volt, hogy az újjászerveződött hivatalok magukat direktóriumoknak vagy néptanácsnak nevezték. Ezeknek többségében az elnevezés nem járt együtt a szó jelentésében foglalt politikai törekvéssel. Mind szervezeti felépítésükben, mind az ügyek vitelével megbízott személyek politikai hovatartozandóságában, az előbb vázolt sémával rokoníthatók. Közülük néhánynál megemlíthetjük, hogy a helyi kommunista párt leszögezte ellenőrzési jogát a közigazgatási ügyek vitele fölött. Ezt a hivatalok többsége — ott ahol a kommunisták e jogot tényleges segítségnyújtás formájában gyakorolták — el is fogadták.

Külön formát képeztek a közigazgatási élet gyakorlatában azok a direktóriumok — kifejlett formában és viszonylag jelentős számban Békés megyében jöttek létre — amelyek kifejezett pártpolitikai törekvésekkel igyekeztek kisajátítani maguknak a közigazgatási hivatalokat. Ezekért felelőssé általában 1919 veteránjait tette meg a kommunista párt. Való igaz, hogy az öreg kommunisták közül sokan érezték úgy, hogy a történelem ismét elhozta számukra az 1919-ben elvesztett lehetőséget. De azokon a helyeken, ahol az események sodrában sem értették, nem akarták megérteni, hogy 1944 őszén a proletárdiktatúrára való törekvés időszerűtlen, ott inkább csak a nevükben fellépő akarnokok cselekedtek.

Ismerkedjünk meg az elmondottakkal, a közigazgatási hivatalok különböző típusaival, a maguk konkrét megjelenési formájában. Kisújszálláson október 10-én — felszabadulásának időpontja október 8. — új városi tanácsot hoztak létre, mely azonnal fontos intézkedéseket tett az élet normalizálására. Létezésük szükségességét, az előttük álló feladatokat, így összegezték: „A háború következtében harcterré vált Kisújszállás város is, mely körülmény az ideiglenes rend, közbiztonsági és egyéb feladatok ellátására az Ideiglenes Városi Tanács megalaku-

lását — intézkedő hatóság hiányában — szükségessé tette.” November 2-i ülésükön — jóllehet megelőzően frontközelben, sőt front alatt éltek, amennyiben a város egy részét, egy rövid időre vissza is foglalták a németek — nehézményezték a közigazgatási szolgálat rendszeres ellátásának, az ügyiratok szabályos iktatásának a hiányát és elrendelték az ilyen irányú fegyelmet. A 2-i, majd a 4-i ülésen komoly személyi ügyeket is tárgyalt már a tanács. Kik kerüljenek az elmenekültek helyére, ki helyettesítse az „oroszkok” által túlságosan lefoglalt polgármestert? December 10-i ülésén már a „cigánybíró” megválasztására is elvi jellegű döntést hozott az Ideiglenes Városi Tanács.¹

Túrkevén a Kisújszállásihoz hasonló megokolással és tartalommal, magukat ugyancsak Ideiglenes Városi Tanácsnak nevezve, kezdtek munkához „Mínhogy a város előljárósága túlnyomórészen (90%) elmenekült... az Ideiglenes Városi Tanács, kényszer hatása alatt, közérdekből működik a város nyilvánvaló érdekének a megvédésére”.² Negyedszázaddal korábban, a proletárforradalom győzelméért, az orosz sztyeppéken harcoló egykori vöröskatona elnöklete alatt működő városi tanács jól védte a lakosság érdekeit. Teljesítették az ésszerű elvárásokat, de mertek nemet is mondani ha a katonai parancsnokság kívánsága teljesíthetetlen volt. Sikeres tevékenységük titka a tanács jó összetétele volt.

A közigazgatás működtetésének miértjéről és hogyanjáról, a maga tömör, természetes fogalmazásával igen kifejező megállapítást tett Jászkarajenő helyettes jegyzője, „A mai rendkívüli viszonyok között — mondotta a képviselő-testület december 13-án tartott közgyűlésén — a községet érintő ügyeket intézni kell.” Indítványozta, hogy a további kormányrendeletig a község feletti intézkedés jogát a képviselő-testület, a korábban megalakult tanács vegye át, és intézkedjék a közrendészeti és közellátási ügyekben. A végrehajtó szerv a községi előljáróság. Mivel a régi előljárósági tagok az orosz nyelvet nem ismerték, javasolta, hogy a tanács két új tagja, az előljáróságnak egyenrangú tagjai, egyben tolmácsok, legyenek. Az indítvány határozattá emelését a helyettes jegyző így indokolta: „A fentiek szerint kellett határozni, mert szükséges a szerv, mely felelőssége tudatában a kormány rendelkezéséig a község ügyeit intézi. Jelen véghatározat ellen fellebbezésnek helye nincs.”³

Szolnok megyében október, november hónapból nem találtunk olyan dokumentumot mely a pártok szövetségéből alakult népi bizottságok létezésére utalna. Valamint olyan dokumentumot sem, amely szerint a helyi kommunisták, pártpolitikai célokat követve, a helyi közigazgatás kisajátítására törekedtek volna. Mindez azért képez külön kérdést ebben a megyében, mert a napi feladatok megoldásában a határozottság, a radikalizmus a jellemző már ezekben a hetekben is. A radikalizmus magyarázata egyszerű, és mégis emiatt kell róla beszélni. A megyében jelentős helyeken és jelentős posztokon főként kommunisták jutottak szerephez az első hetekben. Ezeknek a kommunistáknak egy része — így a példát adó

kisújszállásiak közül dr. Kovács Kálmán és dr. Szeremley Gyula az új főjegyző ill. tisztifőorvos — mint debreceni diák, a Márciusi Front ifjaként lett kommunista, ők ott jól megtanulták a nemzeti összefogás tartalmi és formai követelményeit. Ahogyan ők csinálták a politikát alapot adott arra, hogy a közéleti tevékenységbe, más pártok tagjaiként bekapcsolódók is, politikai nyugtalanság nélkül nézzék az eseményeket. Még a radikális megoldásokat is. Mindez a munka során, külön bizottságok nélkül is, megteremtette a jó együttműködést.

Elodázóan hatott Szolnok megyében a különböző pártok szövetségéből létrejövő politikai testületek megalakulására az a tény is, hogy a Tisza vonalán rövid időre meglassult a szovjet hadsereg előrenyomulása. Ezért a katonai parancsnokságok is tartósabban és közvetlenebbül gyakorolták beleszólási jogukat a hivatalok munkájába. Ezt, egy bármilyen pozitív előjelű és célkitűzésű, de tapasztalatlan bizottság csak nehezítette volna.

Ideiglenes városi ill. községi tanácsok keretében indult meg az élet Szabolcs vármegyében is. A fennmaradt szűkszavú jegyzőkönyvek tanúsága szerint, az első hónapokban, sem a formákon, sem az azt igazító politikán, nem vitatkoztak. Legfőbb jellemzőjük, hogy tették a dolgukat.

Csanád—Csongrád megyében is, a régi közigazgatási hivatalok, jórészt új emberekkel, demokratikus ügymenetre törekedve vették kezükbe az új feladatok megoldását. Szegeden egy pillanatig sem volt interregnum a közigazgatásban. Ez részben a város jól végrehajtott átadásának, részben az otthonmaradt tisztviselők azonnali munkábaállásának és nem utolsósorban az új polgármester agitálásának volt köszönhető. Mindebből következett az is, hogy nemcsak gyorsan, de a régi keretek között indult a város közigazgatása. Mindez Pálffy György, akkori polgármester előadásában így hangzik: A szovjet csapatok október 11-én délelőtt foglalták el a várost. Őt másnap reggel hat órakor hívatta magához a katonai parancsnok és nevezte ki polgármesterré, figyelmeztetve arra, hogyha nem teljesíti a kapott parancsokat, főbelöveti. „A munkát vállaltam — emlékszik vissza Pálffy. Reggel fél nyolcra a közigazgatás egyész gépezetét ütőképessé tettem. Azonnal megcsináltam az ügyosztályokat, összehívtam a tisztviselői kart, közöltem velük, hogy attól aki velem akar maradni, a teljesítmények maximumát követem. Ezt mindenki vállalta. A megszállás napján reggel fél nyolckor teljesen átütő erővel tudtam dolgozni, és végre tudtam hajtani a tíz percenként érkező parancsokat.”⁴

Nemcsak Szeged város közigazgatása, hanem a megyei közigazgatás is hamar talpraállt és a régi keretekben intézték az ügyeket. A vármegyei hivatalok megbízott vezetője október 14-én, a város egyik neves ügyvédjét arra kérte, hogy „... a vármegyei közigazgatási ügyek zavartalan biztosítása végett és így a köz érdekében mint előadó, jogi és gyakorlati szakértelmét...” bocsássa a vármegye törvényhatóságának rendelkezésére.⁵

Ugyanez a gyorsaság és forma jellemezte Makó város közigazgatásának beindulását is. A város új főjegyzője már október 12-én „A városparancsnokság rendelkezése alapján”... közölte a város lakosságával, hogy „... Az összes városi ügyosztályok a régi helyükön megkezdték a működésüket.”⁶

A helyi közigazgatás fontosságának és önállósága mértékének jelentős dokumentuma Makó város képviselő-testületének — ill. az azt ideiglenesen pótló bizottságnak — november 29-én megtartott közgyűlése, ill. az ott elhangzottak. A gyűlés élénken vitatta, hogy a korábban életrehívott városparancsnokság — Makó esetében ez a Szolnok megyei városok ideiglenes tanácsainak felelt meg — mellett mi a feladata a képviselő-testületet pótló bizottságnak, „mert — mint a problémát napirend előtt szóvá tevő felszólaló fogalmazott — vagy létezik a városparancsnokság, vagy nem, ha egyik létezik, felesleges a másik.” Valamint vitatták, hogy miért nem eredeti összetételében hívták össze a képviselőtestületet, s a tagok válogatását milyen elvek szerint intézték, mert volt akinek úgy tűnt, hogy „kihagyták képviselő-testületi tagokat csak azért, mert szakálluk van, vagy nincs.” A felvetett problémák fölött kibontakozott érdemi vita jelentős eligazítást nyújt a korabeli közigazgatásnak az adott időszakban betöltött helyére, szerepére nézve:

Dr. Könyves Kolonics József városparancsnok, a városparancsnokság és a képviselőtestületet pótló ideiglenes bizottság együttműködésére nézve leszögezte; eredetileg ő is úgy képzelte, hogy „... az igazgatást nemcsak a tisztviselők gyakorolják, hanem a képviselő-testület is” ... ezért ennek életrekeltése után nincs szükség városparancsnokságra. „Ezzel szemben — mondotta — a katonai parancsnokságnak az az álláspontja, hogy a városparancsnokság összekötő szerv legyen” ... „Az igazgatást továbbra is végzi a tisztviselői kar és a képviselő-testület... s nekem — mondta Könyves Kolonics József — mint városparancsnoknak összekötő szerepem van. A két szerv nem ellentétes, mert a képviselő-testület igazgatási szerv, én pedig politikai szerv vagyok.” A korábbi képviselő-testület átalakítására nézve elmondotta, „... hogy az igazgatási jog, a hadijog alapján a katonai parancsnokságot illeti meg, mely szuverén joga a parancsnokságnak. A katonai parancsnokság ezt a jogot reáruházta”. „... ő úgy látta, hogy a bizottságot ilyen formában hívják össze”. Ő „... a vagyoni helyzeten alapuló jogosítványt nem ismerheti el és a régi képviselő-testület virilis tagjait nem hívja össze.” A tárgybán még felszólaló tagok lényegében egyetértettek a kapott magyarázattal. A bizottság tagságának cserélődésével kapcsolatban leszögezték, hogy azt természetesnek tartják, „... mert hiszen azoknak jórésze oda van, az ittmaradottakra pedig nincs szükség.” „... Az a fontos — állapodtak meg — hogy a bizottság tagjai jóérezésű emberek legyenek, akik szem előtt tartják a város érdekeit és hajlandók mindenkivel együttműködni...” A bizottság egy tagja kétszeri felszólalásban is fontosnak tartotta leszögezni, hogy „... a bizottság mindenkor politikamentesen munkálkodik, mert ez a városnak az érdeke.”⁷

Ez a vita érthetőbbé válik, ha tudjuk azt is, hogy mit mondott egy héttel korábban a képviselő-testületben a helyi kommunista pártszervezet titkára. Előadta, hogy Makón, a szovjet parancsnokság a kommunista pártra ruházta a politikai hatalmat. A párt azonban azt nem saját pártpolitikai céljai megvalósítására használta fel, hanem teljes igyekezetével azon volt, hogy a felizgatott népet lecsendesítse és a lakosság életét normális mederbe terelje. A párt célja — mondotta a párttitkár — egy széles körű demokrácia kialakítása. A kommunista párt ebben csupán közreműködni akar.⁸ Ennek a széles körű demokrácia keresésének a menetébe illeszkedik az előbbieken ismertetett vita.

A novemberben felszabadított vármegyékben, ahol a közigazgatási tisztviselők menekülése már lényegesen kisebb volt, a közigazgatási munka szinte zökkenőmentesen indult. Ezek a helyeken méginkább a hivatalok hivatal jellege domborodott ki mind formában, mind tartalomban. Munkavégzésükből tudatosan is igyekeztek kívülrekeszteni a politikát. Miskolcon, a város felszabadulása utáni első munkanapon, a szovjet csapatok katonai parancsnoka, a helyben maradt vezető értelmiségiek, közigazgatási vezetők és a demokratikus pártok vezetői számára tartott értekezleten adott tájékoztatót a normális életmenet helyreállításához szükséges teendőkről, elvárásokról. Az értekezlet után a közigazgatás azonnal beindult. Miskolc város polgármesteri hivatala december 4-én, Borsod megye alispáni hivatala december 10-én már újrakezdte az iratok iktatását is. Az alispán december 11-i keltezésű, valamennyi tisztviselőhöz és alkalmazotthoz intézett leirata már nemcsak a vármegyeháza hivatalos órájáról tájékoztatott, hanem a tisztviselők munkavégzésének milyenségét is igyekezett befolyásolni. Leszögezte, hogy munkájában köteles mindenki a maximumot nyújtani s a munkaidő „legteljesebb” kihasználása érdekében elrendelte, hogy „... a vármegyeháza központi épületében szolgálatot teljesítő valamennyi tisztviselő, a naponként végzett produktív munka eredményét” ... foglalja kimutatásba.⁹ Még ugyanezen a napon rendelkezett arról is, hogy felhalmozódott elintézetlen ügyiratok feldolgozását haladéktalanul kezdjék meg.¹⁰

Baranya megye alispánja december 12-én fordult írásbeli utasítással az illetékesége alá tartozó hivatalok vezetőihez. Tennivalóik részletes felsorolásának első pontja — ugyancsak a szovjetek 1. sz. parancsának szellemében, — hogy a „... közigazgatás minden vonalán a hivatali munkát meg kell indítani”, de amit hozzáfűzött: „politikai jellegű ügyek azonban nem intézhetők” már egyéni kiemelés. Legalábbis ebben a formában, s mindenképpen jelzi, hogy a közigazgatásnak és a politikának, legalábbis a kezdeteknél Baranya megyében sem voltak átfedései, ill. igyekeztek azt elkerülni.¹¹

Szentendrén „ahol a város tisztviselői kara előzetes megállapodás értelmében csaknem teljes egészében a helyén maradt... az orosz katonaság bevonulása után, pár napi kényszerszünet leszámításával, a közigazgatás menetében semminemű

fennakadás nem volt”.¹² Ez természetesen azt is jelenti, hogy nem is kísérleteztek új formákkal.

A felsoroltakhoz hasonló módon és szellemben indult meg december 10-én a közigazgatási munka Pilisen, amikor is a községében a „...rendkívüli idők következtében szükségessé vált községi előjárósági és képviselőtestületi tagválasztások”-at megejtették. A község már korábban kijelölt ideiglenes vezetője közölte az egybegyűlt választókkal — akiket „Barátság” köszöntéssel üdvözölt, — hogy a választás az Orosz Katonai Parancsnokság utasítására történik és ideiglenes jellegű.¹³

A közigazgatási hivatalok életrekeltésének, mint már mondtuk, a fentiekben dokumentált formája volt a legáltalánosabb. Most nézzük meg közelebbről, a korábbiakban ezek variációjaként jellemzett formát. Ezek a helyeken az érdemi célkitűzés és munkavégzés ugyanolyan, mint az előbbieken ismertetett, de elnevezésükben forradalmi múltunkhoz fordultak. Amely tartalmat, a politikum szerepének, az ideiglenes tanácsokra jellemzőnél, hangsúlyosabb megfogalmazása által kapott. Ill. a közigazgatás munkájába be nem vont párttagokkal való erőteljesebb kapcsolattartásban.

A nyíradonyi jegyző december 1-én néptanács megalakulásáról tett jelentést felettesének. A tagok név szerinti felsorolása után leszögezte, hogy „A nyíradonyi néptanács újjászervezése a proli osztály érvényesülése.”¹⁴ Néptanácsot alakítottak Nyírlugason is.¹⁵ A Csongrád megyei Tápén „...Nemzeti Tanácsot alakítottak a kommunista párt bevonásával, amely a községet — amint egy jelentésben írták — október végétől igazgatja a lehetőség keretein belül.”¹⁶ Ercsi község első, december 17-én tartott gyűlésén még a bevonulás óta eltelt napok eseményeit, a személyi változásokat és a közvetlen tennivalókat vették számba. Két nappal később tartott értekezletüket viszont már mint „... a katonai parancsnokság által elrendelt új falutanács direktórium” jegyzőkönyvezték. Leszögezték, hogy a falutanács direktórium — a jegyzőkönyv csaknem mindig így együtt használja e két, tulajdonképpen azonos jelentésű szót — „... az összes pártok kebeléből, a jobboldali pártok kivételével” ... alakítandó. Hangsúlyozták, hogy „... ne csak szólam legyen az összefogás...”, mert „... csak a tökéletes összefogás menthet meg bennünket a teljes pusztulástól...” „A falutanács direktórium úgy döntött, hogy „... a volt tisztviselőket vagy megerősíti, vagy elbocsájtja, erre joga van...” Az ercsi falutanács direktórium, hogy a neve ellenére nem kommunista diktatúrát akart, hanem valóban közös összefogást, igazolja, hogy hivatalból tagjaivá választották a helybeli katolikus esperes plébánost, a református lelkészt, több katolikus és református tanítót, tanárt, iskolaigazgatót. „A többi tagok a kommunista, szociáldemokrata, demokrata, kiszgazda és a keresztény néppárt tagjai közül kerültek ki.” Beválasztottak még két cukorgyári munkást is. Községi vezetőt is — ismét egy új fogalomhasználat — a régi közigazgatásból választottak.

Ugyanígy „... a tanács egyhangúlag megerősíti a hivatalában a régi bírót is, de „sztaroszta” néven.” A község otthonmaradt tisztviselői is mindnyájan megmaradtak hivatalukban. Ugyanakkor megalakítottak egy „... külön öttagú direktóriumot is”. Ennek a feladatáról, a község ügyeinek intézésében betöltendő szerepéről azonban nem rendelkeztek. Az ercsiek, a jegyzőkönyv tanúsága szerint, mind a választott személyek, mind az általuk használt forma érvényességét, a kormány megalakulásáig határozták meg.¹⁷ 1945 tavaszán Ercsiben, néhány irat tanúsága szerint, éles helyi csatározások folytak. Egyfelől a falutanács-direktórium elnöke, másfelől a helyi kommunista és szociáldemokrata vezetők között. Utóbbiak a hatalom kisajátításával vádolták az elnököt és a leváltását kérték, amit el is értek. Ez arra enged következtetni, hogy Ercsiben — a pártok bevonása, a papok szerepeltetése ellenére, — az elnevezés mégis több volt egyszerű szóhasználatnál. Ill. nyilván az történt, hogy egy ember, megrészegülve a lehetőségektől egyéni diktatúrát valósított meg.¹⁸

Még Békés vármegyében is, a helységek jelentős részében, a közigazgatási hivatalok egyszerű újjáélesztésével, demokratizálásával indult meg a harcok utáni élet. „Békés város tanácsa 1944. október 14-én tartott ülésén a helyben állomásozó orosz alezredes, katonai parancsnok utasításának, valamint a közérdeknek megfelelően, — hogy a városban anarchia ne következék be — úgy határozott, hogy a meglévő hivatalokat újból visszaállítja, s azokat mint községi hivatalokat újból működtetni fogja...”¹⁹

Lényeges eltérés mutatkozik viszont Békés megyében, a többiekhez viszonyítva a tekintetben, hogy a kommunista párt — a megye több községében és városában — jóllehet proletárdiktatúrára való törekvés nélkül — igényelte magának a közigazgatás életében való betekintés és beleszólás jogát. Ez a gyakorlat ezen helységek egy részében oda módosult, hogy a létező pártok mindegyike, közösen gyakorolta a közigazgatási élet fölötti politikai ellenőrzést, vagy legalábbis erre törekedett. Ez, többhetes folyamat alatt, az elvárások, a lehetőségek, a különböző törekvések egymásra gyakorolt hatásában alakult ilyenre. Ezért lett a viszonyokat jól tükröző, a feladatok megoldására, így jövőnk életünk alakítására is a leginkább alkalmas formává.

Ennek kialakítására, a spontán törekvések mellett, már több tudatos intézkedés is hatott. Így a Moszkvából hazatért kommunisták céltudatos törekvése és az új vármegyei alispánnak, a szovjet parancsnokságtól is támogatott, irányító tevékenysége.

A nagy közigazgatási tapasztalattal rendelkező, kisgazdapárti Csige Varga Antalt, Békés megye alispáni teendőinek az ellátásával, október 25-én bízta meg az orosz parancsnokság. Személyének előterébe helyezése is a szovjet hadvezetés azon eltökéltségéből fakadt, hogy a túlzott előreszaladásokat, a proletárdiktatúras törekvéseket meg kell akadályozni. Csige Varga magát — mivel az

alispánság választott funkció, ő pedig nem választás, hanem kinevezés útján került tisztségébe — Békés vármegye közigazgatási főnöke címmel illetve. Munkáját a polgári demokrácia játékszabályai szerint, de azt az adott körülményekhez jól igazítva, nagy körültekintéssel és odaadással végezte. Engedett minden indokoltan radikális követelménynek, sőt maga is kereste az adott követelményeknek leginkább megfelelő új megoldásokat. Nem egy olyan intézkedése volt, sőt olyan szabályrendeletet is alkotott, amelyet az Ideiglenes Kormány beépített a maga rendeleteibe. Komolyan vette a demokráciát, komolyan vette a népfrontot. Ebben az igyekezetében szembetalálkozott a túlzókkal, az eseményeket az anarchia irányába terelőkkel, de nem kevésbé állt perben a lemaradókkal sem. Azokkal, akik azt hitték, hogy a túlzott előreszaladás megakadályozásának az „egyhelybenállás” az alternatívája. Csige Varga nem így gondolta és azt igen határozottan tudtára is adta a beosztottainak. „... Értésültem olyan jelenségekről is — írta egy, alárendelt hatóságaihoz intézett köriratában — hogy egyes közigazgatási tisztviselők, a rövid átmenet után, s az én intézkedésem folytán, állásukba visszakerülvén, a közönség irányába újból oly hangot és magatartást tanúsítottak, amit a régi rendszer idején esetleg megengedhettek maguknak, ma azonban többé már remélniök, s megkockáztatniuk sem szabad. Ezért — hangzik tovább az utasítása — saját érdekükben figyelmeztetem és utasítom az összes előjárókat, tisztviselőket és hivatalos közegeket, hogy minden ténykedésükben és a közönséggel való érintkezésükben őszintén és maradéktalanul igyekezzenek alkalmazkodni a demokratikus elvekhez és szellemhez, mint amelyek a jövőben egyedül hivatottak uralkodni és érvényesülni.” A megfogalmazott elvárásait semmibevevő tisztviselőknek szigorú megtorlást helyezett kilátásba.²⁰

Kinevezése után nyomban akcióba lépett a közigazgatásnak az elvárt elvek szerinti megindítása ill. működtetése érdekében. Elsőként körrendeletet intézett az alárendelt hatóságok vezetőihez. Közölte velük az orosz parancsnokságtól kapott megbízatását, egyben jelentéstételt kért tőlük. Jelenteniük kellett: az itthonmaradt és szolgálatot teljesítő, vagy nem teljesítő tisztviselőket, egyáltalán működik-e a helyi közigazgatás, mely állások betöltetlenek. A közigazgatás szervezetsége mellett természetesen érdeklődött a közbiztonság, a gazdasági helyzet, a termelési gondok iránt is. Körlevelét azzal zárta: „Bírom az orosz katonai parancsnokság ígéretét arra nézve, hogy szervező munkámban támogatni fog, s lehetővé fogja tenni, hogy a vármegye községeit meglátogathassam.”²¹

Körrendeletének kiküldetésével egyidejűleg értekezletet tartott az alispáni hivatalban, ahol a közigazgatás működtetésére nézve fontos elvi kijelentést tett, amelynek a lényege, hogy az adott helyzet önálló döntéseket igényel, de ezeket fokozott felelősségtudat kell, hogy vezesse: „... jelenleg a közigazgatás és az állami hivatalok is ... oly helyzetben vannak — mondotta, — hogy nem tudnak a régi alapokon dolgozni, hanem maguknak kell az élethez szükséges feltételekről

eszközökről, módozatokról gondoskodni...” Ennek leszögezése után arról beszél hogy tisztában van azzal a nagy felelősséggel, amely megbízatásával jár. „... mely felelősség viselésénél úgy gondolja — olvashatjuk gondolatának jegyzőkönyvi összegezését — nem intézkedhetik csak saját ismeretei alapján, hanem az egyes szakhivatalok véleményét, értekezlet keretében, rendszeresen hetenként egyszer, vagy kétszer igénybe kívánja venni...”²²

Körrendeletére november első felében beérkeztek a válaszok. Ezeknek egy része aggodalmat keltett Csige Vargában, ezért november 25-én újabb körrendelettel fordult a községek, városok vezetőihez. Ebben a közigazgatási hivatalok működés elveit illetően igen határozottan, egyértelműen fogalmazott. Hangsúlyozta a közigazgatás önállóságát, függetlenségét, de elismerte a pártok tanácsadó és véleményező szerepét a közigazgatás munkájában. „... a városok és községek közigazgatását a korábbi szervekkel, intézményekkel, s az eddigi magyar törvényeknek megfelelően, azonban demokratikus szellemben kell tovább folytatni. Evégből — írta — elsősorban a helyükön maradt el nem menekült tisztviselők, előljárók, s más közigazgatási közegek tartoznak újból elfoglalni állásukat s a közigazgatási munkát haladéktalanul megkezdeni, míg a demokratikus politikai pártok: (kommunista, szoc. dem., független kisgazda párt stb.) az ekként továbbvitt közigazgatásba segítő, tanácsadó és véleményező megbízottaik vagy kiküldöttek útján („közigazgatási tanács”) szinten befolyhatnak, azonban úgy, hogy az említett pártok egyikét sem illeti e tekintetben kiváltságosság...”²³

Emellett, még a körrendelet kiküldése előtt, külön levelet is intézett azon községek előljáróságaihoz, ahol a helyi gyakorlat leginkább erős eltérést mutatott, a helyesnek elfogadott elvektől.

Az események menetébe való aktív bekapcsolódás szükségességének és lehetőségének a felismerése fejeződött ki Csige Varga Antalnál abban is, hogy november 18-án levéllel fordult a felszabadított vármegyék alispánjaihoz és a városok polgármestereihez. Levelében feltárta a Békés megyében lezajlott eseményeket, a megindult társadalmi mozgás vitatott pontjait, ezekben az ő álláspontját. A címzetteket hasonlóképpen közlésére kérte. Mindezt azért, mert: „Nem tudhatjuk, hogy mennyi idő múlva leszünk abban a helyzetben — írta, — hogy egy központi kormánytól kaphatunk irányítást és utasításokat.”

Csige Varga törekvéseit, melyek a szükséges radikalizmus elismerése és fogantatása ellenére a polgári demokrácia játékszabályain nyugodtak, a kommunista párt megyei vezetésében többen bizalmatlanul nézték. Ez a megyei eseményekről szóló novemberi jelentésükben így kapott hangot: „Az egész megyei közigazgatás terén nehézségek adódnak, ebben úgy látjuk van némi tendencia is. Az orosz parancsnokság által kinevezett dr. Csige Varga nem a legtisztább munkát végzi...”²⁴ Ebből a fogalmazásból ma már arra nem lehet visszakövetkeztetni, hogy mi volt

Csige Varga ellen az elsődleges, a konkrét kifogás, de a vele szembeni bizalmatlanság ténye egyértelmű.

Ezek után tekintsük meg közelebbről, hogy alakult a vezetés és mi volt a legfőbb jellemzője, azokban a Békés megyei helységekből, ahol a politikai törekvések és a közigazgatási munka jól ötvöződött. Gyula, Orosháza, Békéscsaba, Pusztaföldvár, Szentes kínálkozik ehhez példának; majd azokat, ahol ez eltolódott a proletárdiktatúrás megoldás irányába.

A megyeszékhely Gyula közigazgatásának megindulásakor is leszögezte a szovjet katonai parancsnok — egy helybeli tisztviselő visszaemlékezése szerint, — hogy ő eredményes munkájukhoz jól működő polgári közigazgatási apparátus tevékenységére van szükségük. Hangsúlyozta, hogy semmiféle politikai kísérletezést nem néznének jó szemmel, a régi közigazgatási szervezetet kell feleleveníteni és demokratikus tartalommal megtölteni.²⁵

Ennek szellemében tartott megbeszélést a szovjet katonai parancsnok a város polgármesteri hivatalának vezető tisztviselőivel és más foglalkozású haladó értelmiségiekkel, október 7-én, a város felszabadítását követő napon. Ekkor kapott megbízatást a polgármesteri teendők ellátására a város volt műszaki tanácsosa. Az ügyek menetének alakításába ezután lépnek be a helyi kommunisták, amely belépés mibenlétéről, a polgármester október 24-én kelt állásfoglalásából értesülünk. Eszerint: tudomásul veszi, hogy a kommunisták helyi szervezete, „a közigazgatás ellenőrzésére és a szociális ügyek támogatására...” kirendelt egy 12 tagú tanácsot. A tanács számára hivatali helyiséget jelölt ki, egyben utasította a város tisztviselőit, hogy a tanács tagjainak a szükséges felvilágosítást mindenkor adják meg.²⁶ Ezt a tanácsot november 27-én, új megbízott polgármester vezetése mellett, átszervezték. Addigi tevékenységét úgy határozták meg, hogy az, a képviselő-testület szerepét töltötte be. Az átszervezés során az addig csupán ipari munkásokból és földmunkásokból álló bizottságot kiegészítették értelmiségiekkel és kisbirtokosokkal, amely természetesen bővítette a párt-hovatartozandóságot is. Az átszervezés után szavazati joggal vett részt a tanácskozásokon a megbízott polgármester és a megbízott főjegyző is. A tanács megbeszélésein, csak felszólalási joggal, résztvehetek az egyes ügyosztályok vezető tisztviselői és a tárgyaló ügyek felkért szakértői is. Az átszervezéskor úgy határoztak, hogy a közigazgatási tanács minden második vasárnap délelőtt tartja üléseit, sürgős esetekben a megbízott polgármester, a tanács öt tagjának kérésére, a rendes tanácsulésen kívül, 48 óra alatt köteles volt összehívni a tanácsot.²⁷

A közigazgatás és a helyi kommunisták, együttműködésének jó példáját nyújtja az orosházi járás és Orosháza község. A járás közigazgatási főnöke november 9-én, azt jelentette az alispánnak, hogy a helybeli kommunista párt vezető személyei érintkezésbe léptek a helybeli hatóságokkal és — „átérezve az idők súlyosságát” együttesen igyekeznek eljárni az orosz parancsnokságnál a felmerülő ügyekben.

Hangsúlyozta, hogy Orosházán nem tett egyetlen olyan lépést sem a kommunista párt, amelyből az volna feltételezhető, hogy a közigazgatás vezetését magának igényelné. A helybeli kommunista párt mentalitásának ismeretében arra a meggyőződésre jutott, hogy a közigazgatás a járás többi községében is a régi mederben és a régi formák között folyik. A munkavégzés tartalmára és formájára vonatkozóan jelentette még, hogy Orosházán megalakult az antifasiszta blokk, mely — a régi szellemmel szakítva, — célul tűzte ki a szabad, független, és demokratikus Magyarország megteremtését.²⁸

Az orosházi járás szolgabírója — aki Csige Varga példája nyomán nevezte magát járási közigazgatási főnöknek — otthon maradt régi tisztviselő volt. Mindazt amit a kommunistákról mondott, hogy komolyan gondolta, megerősíti egy, a jelentéssel egyidejűleg keletkezett, félhivatalos levele, melyben ugyanazt, ugyanúgy mondja el, mint amit a hivatalos jelentés tartalmaz, csak abban személye áll a középpontban; természetesen a történetekkel kapcsolatban.²⁹

A járási közigazgatáshoz hasonlóan alakult Orosháza község vezetése is. Ezt igazolja az a tény, hogy a községi tanács és a helyi kommunisták, november 1-én tartott együttes ülésén, napirend előtt, a községi főjegyző köszönetét fejezte ki a helybeli kommunista párt tagjainak. S mindazoknak, akik az előállott új helyzetben a nehéz átmeneti idő alatt, az előljáróság segítségére voltak.³⁰

Erről a segítségről, annak formájáról egy későbbi átfogó jelentésből megtudhatjuk, hogy a közigazgatásba „a helybeli kommunista párt részéről tagok küldettek be, akiket bizonyos községi feladatok ellátásával bíztak meg.” Ezek a kommunisták az eltávozott tisztviselők munkakörét töltötték be, de úgy, hogy azzal a tanácsülés legteljesebb elismerését érdemelték ki. A jelentés leszögezte még: nem ügydöntő körülmény, „hogy ezen személyek egyszersmind a kommunista párt tagjai”, mert munkájukat pártállásukra tekintet nélkül a közérdek javára látják el.³¹

Ebből az indulásból, közigazgatási gyakorlatból természetesen következett, hogy Orosházán, az orosházi járásban, minden központi irányítás nélkül, igen hamar eljutottak a különböző politikai erők összefogásának a megvalósításához. Orosházán december 4-én megalakult — kommunista, szociáldemokrata, kiszagda összetételben — partitások alapon, pártközi bizottság. A bizottság, a járási közigazgatási főnök irodájában tartott alakuló ülésén, számos határozatot hozott: a közrend megszilárdítására, a hivataloknak a fasizmustól való megtisztítására és az egészségügy megjavítására vonatkozóan. A bizottság úgy határozott, hogy minden héten kétszer ülésezik.³²

A Gyulán és Orosházán kialakult helyzethez lényegében hasonlóan alakult a közigazgatás és a kommunista párt kapcsolata Pusztaföldváron. Bár mintha a párt befolyásoló szerepe itt erőteljesebb lett volna. A község főjegyzője, november 9-én írt beszámoló jelentésében ugyanis azt írta, hogy „a közigazgatás a helybeli

kommunista párt ellenőrzése alatt áll, amely kellő támogatást nyújt és biztosít az előljárásnak”. Lehet, hogy csak a fogalmazás nem sikerült elég árnyaltra. Hiszen még azt is írta a főjegyző, hogy az előljáróság ügyel arra, hogy hivatali álláspontját és függetlenségét megőrizze.³³

Ha a pusztaföldvári jelentés az erőteljesebb pártbefolyást engedi feltételezni, akkor a békéscsabai helyzet a politikamentesebb formák felé húz. Legalábbis ami a formát, a keretet illeti: október 9-én itt a város iparosainak, kereskedőinek, a parasztságnak és a dolgozó értelmiségnek összegyűlt képviselői a városi vezetőtanács felállítását, illetve megalakítását határozták el. A tanács elnökévé és elnökhelyettesévé kommunista pártiakat javasoltak. Utóbbi elfoglaltságára hivatkozva, maga helyett a város nyugalmazott rendőrkapitányát ajánlotta. Minden leendő vezető személyét egyhangúlag fogadták el. Leszögezték, hogy az ügyosztályvezetők megbízatása ideiglenes jellegű, a városban tartózkodó összes városi tisztviselők és alkalmazottak, beosztásuk céljából, a városházán haladéktalanul jelentkezzenek. A városi tanács a jobb munkavégzés érdekében úgy döntött, hogy a tanács naponta összeül majd.³⁴

A helyi kommunista pártszervezet jelentése, lényegét tekintve, ugyanezt mondja az indulásról. „Október 9-én a pártvezetőség érintkezésbe lépett az ittmaradt hivatalnokokkal, a demokratikus érzésű polgársággal — írják — s közösen megalakítottuk a városi tanácsot, melynek elnöke... (a kommunista párt tagja lett.) Így kézbevette — mármint az elnök — a városi közigazgatás irányítását, amely súlyos feladatokat rótt a pártra.”³⁵

Példamutatóan alakult a közigazgatás és politikai élet összekapcsolódása Kondoroson is, ahol 23 tagból álló ideiglenes tanácsot szerveztek a község ügyeinek vitelére, a közrend és fegyelem fenntartására, a közigazgatás ellátására, valamint arra, hogy legyen „összekötő kapocs a megszálló haderővel”. A tagok, párt szerinti megoszlása volt: szoc. demokrata 10, függ. kisgazda 6; régi előljárósági 5; érdekképviselői 2. A tanács a község ügyeinek vitelében — írták — semmi pártpolitikát nem érvényesített, s az a jövőben sem célja, csak kizárólag a szociális, demokratikusabb magyar érdekek szolgálata.”³⁶

Ahogy Hódmezővásárhelyen alakult a közigazgatás irányításának, a politikai élettől való kapcsolatának megoldása, szemléletesen jelzi, hogy 1944 őszén a lehetőségek, a szükségletek és a régi formák és kötöttségek belső harcából jöhetett csak létre jó megoldás. Az orosz parancsnokság által kinevezett polgármester itt, október 23-án, a működő pártok — kommunista-, szociáldemokrata-, kisgazdapárt — azonos számú képviselőiből alakított városi tanácsot, amely a kisgyűlés hatáskörével rendelkezett. Ezt követően egy hónapon keresztül vitatkoztak még azon, hogy működésükre mennyire érvényes a városok önkormányzatát szabályozó 1929—30. évi törvénycikk ill. azzal mennyiben kell szakítaniuk. Először, november 11-én, a még e törvénycikk alapján működő törvényhatósági bizottság,

kimondta feloszlását: mivel az a törvény — olvashatjuk az erről készült jegyzőkönyvben — „... a tiszta demokrácia és egészséges haladás szellemével, az igazi népképviselő elvével szembenálló, elavult törvény”. Később, november 28-án — ez a gyorsan pergő események kora volt — ugyan sem kialakított működési elvén, sem a szerepeltetett személyeket illetően nem érezte az új bizottság a változtatás szükségességét, mégis értelmezését adta az általa kialakított keretnek. Megfelelően annak a politikai elvárásnak, mely időszerűtlennek ítélte a régi közigazgatási gyakorlattól való teljes elrúgaszkodást. Vonatkozó vitájuk után leszögezték: a jelenlegi bizottság az életben lévő és alkalmazható törvények legteljesebb megtartásával történt, s így teljes jogú törvényes jogutódja az 1929: 30. tc. alapján összehívott th. bizottságnak, amely önmagát feloszlatta. Eközben azt is elérték, hogy a Kommunista Párt Hódmezővásárhelyi Csoportja, a városházára kirendelt, két politikai megbízottját visszavonja.³⁷

Szentesen is a régi közigazgatás keretében, új politikai erők bekapcsolódásával sikerült az ügyintézés leghatékonyabb és politikailag is legmegnyugtatóbb formáját megtalálni. Mely politikailag is a leginkább megnyugtató volt. Ennek mibenlétét a város polgármestere, december 12-én, így összegezte: „A városi közigazgatást én, mint gyakorlott, akként szerveztem meg, hogy magam mellé egy tanácsot létesítettem a Gazdasági Egyesület, a Kereskedő Egyesület, az Ipartestület, a Kisgazda Párt és a Szociáldemokrata Párt küldötteiből, akik nekem segítségemre vannak és részben a felelősséget is vállalják és viselik. Pár hét óta a Kommunista Párt emberei is a városházán vannak és segítenek az egyes ügyek elintézésénél.”³⁸

A közigazgatási élet beindulásának, működésének az előbbieken ismertetett két formája mind az ügyek vitelére, mind a szerveződő politikai erőknek a közügyek szolgálatába állítására, irányítására alkalmas volt. Társadalmi életünk, fejlődésünk vonatkozásában pontosan tükrözték a lehetőségeinket, de a korlátokat is. A következő, a harmadik típus, forma, — a proletárdiktatúra törekvés — viszont nemcsak a szakigazgatási feladatok megfelelő szintű ellátását veszélyeztette, de politikailag is nyugtalan, ezért veszélyes helyzetet teremtett. Így érthető, hogy a szovjet hadvezetés, a Moszkvából hazatért kommunisták, a megye közigazgatási főnöke, ha mindahányan nem is azonos megfontolásból, teljes erejükkel küzdöttek ellene. Egyben viszont mind azonosak voltak, akik a direktórikus törekvések ellen hivatalból szót emeltek és emelhettek: rendet akartak. Egyformán tisztában voltak ugyanis azzal, hogy a még mindig dúló háború következményeinek közvetlen és közvetett hatása alatt élő, sok belső gonddal, értetlenséggel küszködő töredékországnak mindenekelett rendre van szüksége. Csak az szolgálhatja a kibontakozáshoz olyannyira szükséges tisztánlátást, és az azt jól szolgáló új formák kialakulását.

Nem véletlen és nem is csupán felszabadulásának korai időpontjából következő, hogy mind a formát, mind a tartalmat illetően túlzóan radikális megoldási

törekvésekkel főként Békés megyében találkozunk. A megye agrármozgalmain nevelkedett szegényparasztsága, a jelen gondjainak megoldásakor, igyekezett politikailag minél messzebbre jutni. Az ennek a visszaszorítására tett lépések viszont éppúgy a megye természetes belső fejlődéséből következtek, mint az eltúlzott radikalizmus. Mivel Békés megyében a módos parasztságnak, mely haladó polgári nézeteket vallott, aktívan szembenállott az úri Magyarország konzervatív, reakciós társadalmi rendszerével, természetszerűen már az indulásnál volt véleménye, képvisellete, bátorsága a részvételre és szembeszegült az elietett időszerűtlen megoldásokkal, követelésekkel. E mérkőzés valójában már azt az alapkérdést érintette, hogy proletár vagy burzsoá vezetés lesz-e az országban? A mindennapok elvárásai, feladatai, lehetőségei történelmileg hitelesített választ adtak a kérdésre. Félreérthetetlenül láttatták, hogy csak olyan hatalom tud megbirkózni a tennivalókkal, amely nem az osztályok elválasztásának, hanem összefogásának a mentén keresi a kibontakozást.

A pártpolitikai meggyőző munka, kiegészülve Csige Vargának hivatali vonalon megindított erőteljes akciójával, mint az idézett jelentések is mutatták, Békés megyében is többnyire eredménnyel zárult. Sikerült elérni, hogy a közigazgatási munkát szervezetileg elválasszák a politikától s az együttműködésnek sikerült a viszonyokhoz jól alkalmazkodó módját megtalálni. Volt, ahol ez azonnal és zökkenőmentesen bekövetkezett s volt, ahol csak némi ellenállás után. Ezek egyrészében csak formálisan tettek eleget az elvárásoknak. Érdemi változást csak a központi kormányzat megalakulása után lehetett elérni. Nézzük meg ezt a folyamatot néhány község esetében közelebbről.

Mezőmegyer, Endrőd, Tótkomlós, Gyoma, Vésztő azok a községek, ahol a legkifejlettebb formában jelentkeztek a proletárdiktatúra bevezetésének tényei és ahol kisebb-nagyobb módosítások után is egy ideig még sokat megőriztek az eredetileg szándékolt megoldásokból. A történeteket, legalább is ahol erre a birtokunkban lévő iratok módot adnak, lefolyásukban igyekszünk bemutatni.

Mezőmegyer községben az egyik helyi lakos, aki a kommunista párt tényleges tagja volt, a község főjegyzőjének november 10-i beszámolója szerint azon kívánsággal ment az előljáráshoz, hogy a kommunista párttól kapott utasítások szerint a községben, a kommunista párt tényleges tagjaiból községi tanácsot alakít. Ezzel a régi előljárási hatásköre megszűnik. A járás polgári parancsnoka ki is nevezte a községi tanács elnökévé, de figyelmeztette, hogy a tanács tagjait úgy állítsa össze, hogy abban, a szovjet hatóságok által engedélyezett kommunista, szoc. dem. és kigazda pártok tagjai, valamint a községben lévő foglalkozási ágak képviselőt nyerjenek. A tanács megalakulásával — az előljárási meg is szűnt és az előljárók hivatalukat elhagyták. A tanács elnöke, az iparosok és szellemi foglalkozásúak képviselőjét, „lényegtelen számuk miatt”, mellőzte. A többi pártból is csak később kerülhettek be a tanácsba. Valójában az el nem menekült

főjegyző és a többi községi tisztviselő változatlanul ellátták a hivatali munkát, de az előljárási hatáskört a megalakított községi tanács vette át.³⁹

Endrődön mint községi bíró — olvashatjuk a korabeli iratban — olyan ember vette kezébe az ügyeket aki sokáig tartózkodott Angliában és Amerikában, s onnan „szabadelvekkel” tért haza. A hadművelet utáni első napokban ugyan jó szolgálatot tett a községnek, de a későbbi hetek és hónapok beigazolták, hogy nem való volt vezetőnek. „Diktatúrát folytatott”, intézkedései miatt a község lakosságában nagy volt az elégedetlenség. Maguk a kommunisták is tehetetlenek voltak vele szemben.⁴⁰

A tótkomlói diktatúrák törekvésekről egy november 22-i összegező jelentésből értesülhetünk. Ekkor, legalábbis papíron, már a kívánalmak szerint folyt az igazgatás. Október 8-án, két nappal a szovjet csapatok bevonulása után, egy helybeli polgári iskolai tanár, 12 tagból álló kommunista Komitét szervezett, amely átvette a község felett a hatalmat. Mivel mind a négy jegyző elmenekült, nem volt a község háza alkalmazottai között az adminisztráció irányítására alkalmas személy. Ezért a Komitét október 10-én egy helybeni ügyvédet rendelt be a községi adminisztratív ügyek vezetésére, aki, a községi főtitkár címet kapta. — A Komitét, a községi főtitkár azon előterjesztését, hogy a községi előljárási és az alkalmazottak is változatlanul maradjanak a helyükön, túlnyomórészt elfogadta. Csak az albíró és két esküdtet zárt ki a községi szolgálatból. Maga az eljárás úgy történt, hogy a Komitét az egész előljárási és az alkalmazottakat írásbeli értesítvényel azonnali hatállyal elbocsájtotta, de egyidejűleg azokat, akiket az állásban, vagy tisztségben továbbra is megtartott, kinevezési okmánnyal kinevezte. A Komitét, illetve a kommunista párt az általa történt kinevezésekhez, illetve elbocsátásokhoz ragaszkodott. A Tótkomlói Komitét erejét az adta — s ebben igen ritka kivételt képeztek — hogy az orosz katonai parancsnokság egyetértésével intézkedett.⁴¹

A tótkomlói Komitét, a megyei közigazgatás és a járási katonai parancsnok követelésére, november 14-én szűnt meg. A már korábban megalakult kommunista párt vezetői — nagyrészt a Komitét tagjai — a járási főszolgabíróval és a szovjet parancsnokság képviselőivel megállapodtak abban, hogy létrehozzák a kommunista párt, a szociáldemokrata párt és a kisgazdapárt részvételével a „demokrata blokkot”.⁴² A közigazgatás ezután a korábbiakban ismertetett formák és keretek között zajlott Tótkomlóson is. A pártok közös testülete kívülről adott ehhez támogatást.

Gyoma község direktóriumáról, a közigazgatás körüli több hónapos huzavonáról a községi bíró december 23-án kelt, a járási főszolgabíróhoz intézett felterjesztése adja a legteljesebb áttekintést. Áttekintésének értékét növeli, hogy erre az időpontra lényegében Gyomán is nyugvópontra jutott a közigazgatás és a politika kapcsolatának kérdése. Három nappal azután, hogy a Vörös Hadsereg

katonái kiűzték a községből a németeket, — olvashatjuk a felterjesztésben — október 10-én a volt irodatiszt közreműködése mellett 3 tagú, kommunista-párt-állású egyénekből álló direktórium vette át a község ügyeinek intézését. Ebben a formában intézték azt november 12. napjáig. Ekkor a közigazgatás vezetését, a kommunista párt gyűlésén hozott határozat értelmében, rábízta egy, a községben 27 éve szolgálatot teljesítő tisztviselőnőre. Mellé ellenőröket állítottak be, az egyes szakterületek szerint. A kommunista párt vezetősége leszögezte, hogy a községi ügyek irányítását változatlanul és kizárólagosan magának tartja fent. November hó 15-én fordulat történt. A helyi párt szervezet titkára kijelentette, a közigazgatás vezetője előtt, hogy a párt eltekint az irányítástól. Kikötötte azonban, hogy a beérkező fontosabb rendelkezéseket, elintézésük előtt be kell mutatni a pártnak, hogy véleményezhesse. Erről az igényéről a helyi pártvezetés csak december elején mondott le, amikor a kommunista megyei titkár közölte velük, hogy a kiadott rendelkezések a vármegyei titkárság tudtával történnek. December hó 1-jén a községi bíró és a többi összes előjárósági tagok megkezdték működésüket és ezen időtől kezdve — a beszámoló szavai szerint, — a vármegyei közigazgatási főnök úr szellemében, a demokratikus pártok irányítása és ellenőrzése mellett történt Gyomán is a közügyek intézése. Jóllehet mind a kommunista párt, mind a kisgazdapárt tagjainak nagyobbik része, még jóideig úgy vélekedett, hogy a községi ügyek intézésében nemcsak tanácsadói, irányítói joggal, hanem intézkedési joggal is rendelkeznek a pártok.⁴³

A leginkább végletes formát Vésztőn öltötték a proletárdiktatúrás törekvések és legtovább is ott ragaszkodtak hozzá. Hiteles iratok nem maradtak fent róla, de többek emlékezete egybehangzóan állítja az ottani szélsőséges s ahhoz igen makacsul ragaszkodó törekvések tényét. Mi hadd idézzük Erdei Ferenc — egy magnóra mondott — visszaemlékezésének vonatkozó gondolatait. Erdei nem a történetek tárgyyszerű felsorolását adta, hanem arról beszélt, mi történt ott, ahol nem sikerült időben vetni gátat az ultra balos — Erdei eredeti meghatározása — kísérleteknek. „... voltak akik a helyi hatalmat már vastagabban használták — folytatta Erdei azt a korábbi gondolatát, amely a jól alkalmazott radikalizmusra volt példa — ... voltak olyan kiskirályok, akik mindenféle rémségeket is csináltak. Voltak ilyen köztársaságszerű alakulatok, Vésztőn, egyebütt, még olyan is volt, ahol pénzt akartak veretni... Nekem a legemlékezetesebb — folytatta — a vésztői... (ahol a) ... felesleges kegyetlenkedéseket nem tudták megfékezni, mert mikor én rendeletet írtam neki (a vésztői direktórium elnökének — *S. M.*), akkor visszaüzent, hogy a belügyminiszter parancsoljon Debrecenben. Itt ő az úr. Akkor végül Szabenyi Endre, aki rendőrségi főosztályvezető volt, régi szegedi barátom és iskolatársam, — elpusztult később a Rajk ügyben — ő kitalálta, hogy rendeljük el, hogy hozza be a foglyokat ez a kiskirály. Belement, borzalmas látvány volt. Szabenyi személyesen ment ki és vette át őket. Csikorgó télben, dróttal összekötve a csuklójuk

és kocsiderékban szalmán hozták a foglyokat, akiket ő ott, különféle cselekmények miatt letartóztatott. Mi átvettük őket és azután őt is (ti. a vésztői „köztársaság” elnökét — S. M.) őrizetbe vettük és valami eljárás is volt vele. Őt nem tudtuk másképpen megfékezni.”⁴⁴

Miközben a vésztői „direktórium” elnöke, Rábai Imre, azt hitte, hogy a falu önállóságát teremtette meg, valójában csak elszigetelte és képtelen helyzetbe sodorta a falu egész lakosságát. Ez természetesen következménye volt annak, hogy történetileg megalapozatlan elképzelését csak az erőszak, nem is akármilyen, alkalmazásával tudta elfogadtatni. A központi hatalom, az ellene 1945 januárjában foganatosított eljárással csak a viszonyok által már kiérlelt helyzetet realizálta.⁴⁵

Elszórt jelenségként más megyékben is találkozunk diktatórikus törekvésekkel. Ezeknek a működéséről, a mibenlétéről azonban nem tudunk annyit mint a Békés megyeiekről. Ennek két lehetséges magyarázata van. Egyrészt az, hogy nem volt olyan cselekedetük, mellyel ingerültséget keltettek maguk ellen, vagy azzal, hogy a megyei vezetés nem mert szembeszegülni időszerűtlen elképzeléseikkel. Mindkét lehetőségből természetesen következik, hogy nem lévén „ügy” belőle, nem maradt írásos nyoma. Ezek létezéséről: a létrejöttükről vagy a megszűnésükről szóló jelentésekből szerezhetünk csak tudomást. Ilyen az alábbi monori, ill. érdi példánk.

1944. november 28-án Monoron megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártjának Monori Csoportja. A vezetőség megválasztása után kiküldték a Bolsevik Direktórium tagjait, akik a párt végrehajtó bizottságának is tagjai voltak. Munkakörüket is a végrehajtó bizottság határozta meg, leszögezve „... tehát a Direktórium a végrehajtó bizottságnak mindenkor alá van rendelve.” (eredeti kiem.) Működéséről nem tudunk, de megszűnéséről igen. Az erről szóló levél fogalmazása arra enged következtetni, hogy a monori kommunista párt befolyása erős volt. Január 25-én ugyanis külön levelében fordultak a belügyminisztérium kommunista államtitkárához, melyben közlik, hogy a helyi pártszervezetnek a közigazgatásra már csak a képviselőtestületen keresztül van befolyása. Utasítást kértek az államtitkártól arra nézve, hogy mi a teendőjük? Ha a korábbiakban nem lett volna ennél kiemeltebb szerepük akkor ez nem válik kérdéssé számukra.⁴⁶

A diktatúrás törekvés tényét Érden már a vonal „átállításából” tudjuk meg. Március 30-án írott jelentésében arról számol be a központi kiküldött, hogy Érden „... a vezetőség, egy kivétellel, idősekből áll, amely az 1919-es irányvonalon kezdett működni. Ezt azonnal átállítottuk saját felelősségünkre.”⁴⁷

A Szolnok megyei Kunszentmárton községben is a proletárdiktatúrára jellemző módon és formában indult meg a falu életének az irányítása. A helyi pártszervezet egy januári jelentéséből erről a következőket tudjuk meg: „Október 8-án történt felszabadulásuk után a Kunszentmártonban élő és illegálisban működő kommunisták megalakították a pártszervezetet, átvették a város vezetését és azt hat héten keresztül kezükben tartották. Az orosz katonai parancsnokság helyte-

lenítette eljárásukat — olvashatjuk a beszámolóban — és annak felvilágosítása után a régi községi vezetők arra érdemes tagjaival osztották meg a város terheit.”⁴⁸

A kommunista párt, hogy kisajátítója volt a helyi közigazgatásnak, Gyömrő község esetében sajátos és találó megfogalmazásból tudhatjuk meg. Az ott történeteket, április 3-án írott jelentésében, így összegezte a központi kiküldött. „... a párt nem örvend nagy népszerűségnek a faluban. Azért, mert amikor bejöttek az oroszok, a párt átvette az egész falu irányítását, közigazgatását és rendőrségét, akik csupa kommunistákból állanak, a falu minden dolgát a kommunista párt intézi. Az élelmiszerrekvirálástól kezdve, amit az oroszok részére csinálnak egészen a robot munkáig, ami bizony nem nagyon tetszik a falu lakosságának... Leglényegesebb kérdés a párt sürgős különválasztását végrehajtani a közigazgatástól, ne a párt csinálja a népszerűtlen intézkedéseket, hanem a nemzeti bizottság és előjáróság.”⁴⁹

Az egyes pártok, ill. a pártok összefogásából szerveződő népi-, nemzeti bizottságok, valamint a közigazgatási hivatalok együttműködésének nagy átfogó problémáján belül, november második felében, már a Moszkvából hazatért kommunisták részvételével, döntésre került a helyi direktóriumok kérdése is. Ők, a Kominintern VII. kongresszusán lefektetett népfrejtő elvek szellemében, elutasítottak minden ilyen kísérletet. Amikor hangsúlyozzuk a Moszkvából hazatért kommunistáknak a helyzet tisztázásában kifejtett szerepét, azt is le kell szögezni, hogy agitációjuk csak az addig megszerzett helyi tapasztalatok nyomán lett hatásossá. Ezekből vált az érintettek számára is nyilvánvalóvá, hogy valóban csak ott tudják kielégítően elvégezni a mindennapi teendőket: ahol politikai kérdésekben a közigazgatás elfogadja a pártok, a pártok közös bizottságainak primátusát; ahol a pártok és azok testületei nem törekednek a közigazgatás kiiktatására, a helyette való cselekvésre; ahol ezen a módon elejét tudják venni egyesek pártpolitikai köntösbe bújtatott hatalmi törekvéseinek.

A Moszkvából hazatért vezetés, csakhamar személyi válogatás és érdemi vita nélkül, taktikai megfontolásból félreállította a volt tizenkilenceseket. Félreállításuk meg nem értését, a miatta érzett keserűségüket csak fokozta, hogy a későbbiekben is minden „balos” hibának ők lettek a bűnbakjai.

1945 első hónapjaiban, a volt 19-esek személyi válogatás nélküli félreállítása, az egyént ért sérelmeken túl, káros volt azért is, mert a jövő építés egy fontos osztága szorult passzivitásba. Olyan emberek, akik a haladás érdekében minden áldozatra — még az új stratégia és taktika elsajátítására is — készek és képesek voltak ill. lettek volna. Ez a tanulékonyosság a monori kommunisták, már említett január 25-i levelében — amikor már „csak” a képviselőtestületre volt befolyásuk — találó, szép megfogalmazásban szerepel. „Óvatosan és körültekintően járunk el, de éppen — írják, — mert az elmúlt rendszer bennünket bűnbaknak, a közre veszélyesnek kiállított, úgy érezzük, hogy nekünk tökéletest és jól kell adnunk.”⁵⁰

Kollektív elmarasztalása a volt tizenkilenceseknek sokat ártott úgy is, hogy ezáltal lehetetlenné vált a valóban sok kárt okozó helyi akarnokok és kiskirályok érdemi leleplezése és elítélése, akik, a 19-eseket ért méltatlan bánásmódból, még tőkét is tudtak maguknak itt-ott kovácsolni.

A közigazgatási hivatalok feladatait két alapvető követelmény, elvárás határozta meg: a harcoló hadsereg kívánalmainak a teljesítése és a polgári lakosság mindennapi életritmusának a kialakításához szükséges feltételek biztosítása. Ezek tételesen: a közbiztonság megteremtését és védelmét, a közmunkák teljesítését, az ipari és a mezőgazdasági munka elemi feltételeinek a biztosítását, a közellátási gondok enyhítését, az egészségügyi ellátást, az egyházi élet, az iskolai oktatás megindítását jelentették. Békés körülmények között sem könnyű feladatok. Az intézkedést foganatosító hivatalok mögött politikai pártok, mozgalmak állottak. Azok a pártok, mozgalmak, amelyek a Magyar Front tevékenységébe való bekapcsolódásukkal bizonyították fasizmus ellenségüket és készségüket arra, hogy Magyarország demokratizmus kibontakozásának útját közösen keressék.

Jegyzetek

¹ Szolnok ML Kisújszállás VT jkv.

² Szolnok ML Közig. ir. Túrkeve 1944. dec. 30.

³ Szolnok ML Jászkarajenő közs. közgy. jkv. 1944. dec. 13.

⁴ PAÁL JÓB és RADÓ ANTAL: A debreceni feltámadás. 1947. 115. old.

⁵ Csongrád ML Makó Polgm. ir. 22653/1944.

⁶ Uo. 22555/1944.

⁷ Uo. 308/1945.

⁸ Csongrád ML Makó képv. test. jkv. 1944. jkv. 20.

⁹ Borsod ML 21586/1944. Alisp. ir.

¹⁰ Uo. 21588/1944.

¹¹ Baranya ML Pécsváradi j. fszb. ir. 6429/1945.

¹² Pest ML Szentendre v. közgy. jkv. 1945. ápr. 23.

¹³ Uo. Pilis képv. test. jkv. 1944. dec. 10;

¹⁴ Szabolcs-Szatmár ML Szab. m. főisp. ir. 310/1944.

¹⁵ Uo. Nyirlugos képv. test. jkv.

¹⁶ Csongrád ML Tápé közs. előlj. 15/1945.

¹⁷ Fejér ML Főisp. ir. 78/1945.

¹⁸ PI Archivum 274. f. 16/104.

¹⁹ Békés ML Békés közs. ir. 12647/1944.

²⁰ Uo. Gyula polgm. ir. 1944—25204.

²¹ Uo. Alisp. ir. 2/1944.

²² Uo. 53/1944.

²³ Uo. Gyula polgm. ir. 24204/1944.

²⁴ Uo. Alisp. ir. 40/1944.

²⁵ Uo. 101/1945.

- ²⁶ PI Archivum 274. f. 16/126. 16.
- ²⁷ *Dr. Marik Dénes* visszaemlékezése. Karsai E. gyűjtése.
- ²⁸ Békés ML Gyula v. polgm. ir. 24534/1944.
- ²⁹ Uo. Alisp. ir. 313/1944.
- ³⁰ Uo. 30/1944/116/0/1944.
- ³¹ Uo. 103/1945., 121/1944.
- ³² Uo. Orosháza közs. tanácsülései jkv. nov. 1.
- ³³ Uo. 1944—12 681.
- ³⁴ PI Archivum 274. f. 16/26. 17.
- ³⁵ Békés ML Alisp. ir. 1177/1945/119—1944.
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ PI Archivum 274. f. 16/126. 13.
- ³⁸ Békés ML Alisp. ir. 1944—30/22/0/1944.
- ³⁹ Csongrád ML (Szentés) Hmvhelyi tanács II. 249/1944/18982/1944; jkv. 1/1944; II. 429/1944/19375/1944; jkv. 3/1944; II. 614/1944/19196/1944.
- ⁴⁰ Szentési Lt polgm. ir. 2947/1944.
- ⁴¹ Békés ML Alisp. ir. 1944—30/200/0/1944.
- ⁴² Uo. 1945—1177 (1944—944).
- ⁴³ Uo. 30—1944.
- ⁴⁴ Békés megye 1944—1945-ben. Békéscsaba, 1975. 87.
- ⁴⁵ Békés ML Gyoma közs. ir. 255/1944.
- ⁴⁶ Karsai E gyűjtése.
- ⁴⁷ Gazdag Gyula filmrendező — Bankett címmel — filmet készített a „Vésztői Köztársaság” még élő szereplőivel, ellenlábasaival, a volt, már néhai „elnök” rokonaival, ismerőseivel. Valamennyien ma is eleven, személyes multjukként hordozzák magukban az akkori történeti eseményeket. Szenvedélyesen boncolják a filmben — elfeledve azt is, hogy filmezik őket — hajdani cselekedeteik erényeit és fogyatékoságait. Keresik kinek, mikor, miben volt igaza és ki, miért miben tévedett. Nem tudtak egyezsége jutni. Abban sem, hogy ki vagy mi is volt hát a vésztői direktórium hajdani elnöke: méltatlanul félreállított kommunista, vagy helyi kiskirály. S ebben nem a távolság megszépítő ereje a döntő, hanem az, hogy tetteik igazi árnyalt értékelését soha nem kapták meg.
- ⁴⁸ PI Archivum 274. f. 16/104. 9—10.
- ⁴⁹ Uo. 52.
- ⁵⁰ Uo. 16/115. 59.
- ⁵¹ Uo. 16/104. 54.
- ⁵² Uo. 10.